

В „ПИКУИК КЛУБ“ С НЕЛИ ДОСПЕВСКА

ЕМИЛ БАСАТ

Ако доскоро някой ми кажеше, че духът на Дикенс се е появил в София, сигурно щях да му се изсмея. Просто защото не вярвам в духове и...

И все пак той наистина е жив. Или по-точно е оживял в един дом. В дома на Нели Доспевска. Потомка на големите ни художници самоковци Христо Димитров—Майстора, Димитър Христов, правнучка на Станислав Доспевски (който е чичо на Захари Зограф), тя като че ли е попила, получила е в кръвта си любовта към изкуството.

Завършила американски колеж, от малка обикнала английската литература, Нели Доспевска има рядкото щастие да срещне на 16 години Димитър Б. Митов, редактор на едно от най-авторитетните литературни издания у нас през 20-те и 30-те години — в „Литературен глас“. Тук ще се появят първите ѝ критики, есета върху английската и американската литература, ще навлезе в кръга на писатели като Константин Константинов, Людмил Стоянов, ще общува с начеващите като нея Веселин Ханчев, Радой Ралин и др.

А за да е пълна картината, животът ще я срещне и събере с писателя и учения Димитър Димов, който ще я направи съпричастна на творческите си търсения и за когото след години тя ще създаде една от най-проникновените книги, писани за български писатели — „Познатият и непознатият Димитър Димов“ (Профиздат, 1985).

И сякаш съвсем логично къщата ѝ се намира на улицата, носеща името на Д. Димов. В малкия, някога кокетен двор цари един артистичен хаос, който не дразни. Вито дървено стълбище (съвсем като в Дикенсов роман) ви отвежда до врата с надпис на английски „Клуб Пикуюик“. Може би наистина сте попаднали в някоя от къщите-клопки на Дикенс?! Не, просто стопанката на този дом остава върна на духа на своя любим писател. Тя стои горе на стълбището и ви чака леко усмихната, разперила ръце, а в очите ѝ, много светли, святкат иронични пламъчета. Ето ви пред Нели Доспевска — тази, която може да се превъплъщава и в Хък Фин, и в леля Поли, и в Беки Тачър, дори в Том Сойер. Преводът ѝ на „Том Сойер“ е отпреди 30 години, но благодарение на нея тази книга влезе в златния фонд на преводната литература и претърпя няколко издания.

И в това няма нищо странно, защото в „Том Сойер“ са събрани сънищата и мечтите на всяко детство.

Макар че Нели Доспевска е превела над 40 книги (между тях „Бабит“ на С. Луис, „Панаир на суетата“ от У. Текери, „Великият Гетсби“ от Скот Фицджералд, „Закуска в Тифани“ от Труман Капоти, книгите на Кенет Кларк „Цивилизацията“, „Голого тяло“ и „Леонардо да Винчи“), все пак най-трайна и най-голяма си остава любовта ѝ към Дикенс. „Дейвид Копрфилд“, „Оливър Туист“, „Коледна песен“, излезли многократно, говорят не само за тази любов, но са и атестат за достойнствата ѝ като преводач.

Сега, когато Нели я няма, все по-често си спомням за нея. Припомням си срещите и разговорите ни, започнали през една топла юнска вечер. С нея ме запозна Кръстан Дянков, който ме отведе в дома ѝ. След това се срещаме още десетина пъти в компанията на приятели (Кръстан, Георги Вишпоградски, Алберт Бенбасат), аз пусках касетофона (да бъде благословен, че запази гласа ѝ за мен) и разговаряхме до късно през нощта. Предлагам тук част от анекдота, която направих с Нели Доспевска. Тя включва наши беседи от 20 юни 1984 г., 21 август и 1 ноември с. г. и от 24. VII. 1985 г.

— Вие сте от известен род на художници. Това изигра ли някаква роля в ориентирането ви към превода?

— Да, може би косвено. Освен ако си въобрази, че съм наследила поне съвсем мъничко тяхното художествено майсторство в преводите си и в това, което пиша. Но това си го казвам повече за собствено успокоение.

— Какъв беше баща ви?

— Не съм го виждала, тъй като той е загинал на фронта при Кривопаланкско през октомври 1915 г. и с моя брат-близък сме се родили 25—26 дена преди той да бъде убит. Така че за него знам само от разкази на майка ми. Бил е много способен, мечтаел е да завърши история на изкуството, но го изпратили да следва земеделски науки в Болоня — Италия. Бил е много весел, обичал е хората, шегите. Някои ми казват, че съм приличала на него. Бих се гордяла, ако е така.

— А майка ви?

— Тя беше учителка. Малко затворена. Защото още на 26 години остава вдовица, с две деца и това някак си я потискаше. От нея съм наследила любовта към изкуството и литературата. Тя ме настръчаваше да чета класическа и нова литература. Водеше ни по концерти, театри, опери.

— Какво влияние ви оказа учението в Американския колеж?

— То формира у мен любовта към английската литература. Имах много добри учители не само по българска и английска литература, но и по европейска история и география. Докато моите приятелки се веселяха и играеха баскетбол, аз седях в библиотеката и четях английски класици, съвременни автори. Това ми помогна, когато станах на 16 години, да съм подготвена в известна степен за срещата с Д. Б. Митов, който ме въведе в средата на в. „Литературен глас“. Станах литературен сътрудник на вестника, като в продължение на 8 години печатах там критични бележки, есета. Отначало бяха доста наивни работи, но няма как — човек трябва да мине през един такъв период. Той не се изгражда изведнъж. Д. Б. Митов имаше великото търпение (не само към мен, но и към другите млади сътрудници — Б. Божилов, Веско Ханчев, Радой Ралин) да ни напътства, но без да ни потиска, даваше ни възможност да се развиваме самостоятелно. Често съм го питала: „Шефе, защо приемате този материал, с който, знам, че не сте съгласен?“ А той отговаряше: „Аз не мога да ви смачкам и да ви правя свои подобия.“ Това беше великолепно от негова страна! И ни помогна много. Нищо, че вестникът му пускаше неща, които вътрешно той не приемаше. Пускаше ги, за да можем да се изживим.

Сътрудничеството в „Литературен глас“ ми помогна по-късно да пиша и в други вестници и списания. То ме научи да отстоявам своето мнение, да не се ръководя от това, което ще каже този или онзи главен редактор.

— А Митов имаше ли някакви литературни изисквания към материалите, които давахте? Каква беше концепцията му за характера на тези материали?

— Трябваше да бъдат с демократична насоченост, да го няма погледът отгоре, менторското отношение към изкуството и хората. В тази насока бяха и споровете му с Владимир Василев. Но според мен Д. Б. Митов реагираше в тях малко по-гневно, отколкото бе нужно. Все пак не бива да забравяме, че много от нашите писатели израснаха и тръгнаха от редактирания от Вл. Василев „Златорог“ — Йовков, Багряна, Елин Пелин.

— А как работеше той с писателите?

— Той беше рязък, строг, пряк, но същевременно имаше и силно чувство за хумор. В отношенията си с близките, приятелите и с домашните си бе деликатен и тактичен. Беше се упоил от френската литература, имаше френска култура, но не повърхностна. Тя беше просмукана в него. На този човек не му се отдаде дължимото. А той създаде ВИТИЗ. Много хора не знаят, че той е първият му ректор. И в „Литературен глас“ даваше голямо място на театъра. Имаше близки приятели театрални и художници.

— Вие споменавате в онези години Радой Ралин, Божидар Божилов, Веселин Ханчев. . .

— Те бяха момчета, когато започвах. Радой Ралин бе едно свитичко, смиренничко момче, а на Божидар Божилов ръцете му бяха по-дълги от ръкавите. Веселин Ханчев беше роднина на Д. Митов и живя известно време у тях.

— Вероятно интересите му към френската литература се дължат на влиянието на Митов?

— Безспорно. Но духът на „Литературен глас“ беше по-особен. Творецът имаше свобода. Първите неща, които пусках, бяха наивни. Спомням си, написах първия си материал за Джек Лондон по случай 20 години от смъртта му. И Д. Б. Митов го пушна, макар че се спирах само на „Малката стопанка на

голямата къща“. Обясни ми, че е трябвало да почна с нещо, а после ще надмогна този начин на писане. Затова казвам, че той има огромно влияние върху развитието ми.

— А имахте ли по-преки впечатления от Вл. Василев, какъв човек бе той?

— Още като съвсем млада ходех често в сладкарницата „Цар Освободител“, там се събирахме (жалко, че я събориха) и аз се промъквах там с Митов. Вл. Василев мълчеше или говореше някак особено. Беше тежък човек. Пишеше бойко, но не умеше да говори, нямаше дар слово. В споровете си с Т. Павлов бе рязък и бояк. Имаше голяма култура, но бе някак аполитичен, което личеше и от самия „Златорог“.

— Общуването с такива личности вероятно ви е обогатило?

— Чувствах се щастлива, че съм между писатели, критици, че не ме гонят, а ме приемат нормално и естествено. А и бях достатъчно тактична да не се меся много, да не се впускам в разговори, защото все пак трябваше да спазвам дистанция. Те и като личности и на години бяха далеч напред. Аз исках да бъда човекът отстранен, който седи, слуша и попива — това ми беше достатъчно. Нямах желание да се тикам напред, просто събирах, купувах впечатления.

— Това навярно ви е помогнало и в работата на преводач?

— Естествено. Не можеш да бъдеш преводач, без да имаш багаж. Трябва да знаеш по нещо за почти всички културни влияния, защото те пряко или косвено са отразени в книгите. Като преводач човек се облъсква с какво ли не. Установих това например при превеждането на трудовете на изкуствоведа Кенет Кларк. По отношение на преводаческото изкуство е много важно човек дълго да се е школувал, макар че аз, както много преводачи, започнах съвсем млада, но в процеса на превеждането идваше обогатяването ми и от книгите, и от контактите. Нещата вървяха паралелно. . . По-късно, колкото повече неща си чел, колкото повече знаеш, толкова ти е по-леко да превеждаш. А и школуването е непрекъснат процес, при всеки нов превод виждаш какво ти липсва.

— А как се ориентирахте към превода изобщо? Имахте ли някакви учители? Как започнахте?

Като посочи към портрета на Д. Б. Митов, който висеше на стената, Нели Доспевска продължи:

— Той ме ориентира към преводаческото, свърза ме първо с издателство „Смрикарров“, а след 1945 г. с други издателства, главно „Народна култура“, което най-напред се наричаше „Читкооп“. След като човек се заеме да превежда, малко по малко се изгражда. Никой не се е родил преводач. Но за да си такъв, трябва да имаш усет към езика — чуждия и преди всичко собствения. Това е може би най-важното. Лично аз гледам на преводаческото не толкова като на професия, колкото като на художествен занаят или дори художествено хоби. И ако мога да си послужа с едно сравнение, подобно на майсторите на сребърни филигранни, ние преводачите би трябвало да бъдем майстори на словесни филигранни. Превеждането е изкуство, мисля, по това няма спор.

При мене дали поради женската ми природа, или защото така съм устроена, субективният момент също играе много важна роля.

— В какъв смисъл?

— В смисъл, че трябва да харесвам това, което превеждам. Ако имаш обективно, имперсонално отношение, няма да можеш да превеждаш добре. И в самия превод това личи. Много е важно също така да уловиш, да предадеш ритъма на речта. Не се касае само до значението. . . , защото най-висшият критерий (който едва ли някой от нас е успял да осъществи) според мен е: когато четете един превод на Остин, Фокснър или Дикенс, да кажете: „Я, колко хубаво го е написал на български Фокснър, Дикенс. . .“

Нали? Това е идеалът! Нататък трябва да се стремим. Затова трябва и ритъм, и атмосфера, и значение. Защото в края на краищата човек не превежда думи, даже не и изречения, а мисли. Не думи трябва да се превеждат, а смисъл и следователно атмосфера.

— А как влизате в тъканта на една книга? Какво преживяване е това за вас?

— Ами то или става, или не става. То е като любовта. Като стане, не знаеш как е станало. Чак после виждаш, че има нещо общо помежду ви — не общо между мен и автора, а общност в духа. Не мога точно да ви кажа защо един автор ме привлича, а друг, макар и да минава за голям, ме оставя безразлична. Не знаеш какво те е уловило, само се събуждаш и виждаш, че си уловен. Но има и един елемент Хикс, който не мога да ви обясня.

— В какво се изразява той?

— Не мога да ви кажа точно. То е като при хората. Харесвате някого, приятно ви е да общувате с него и не можете да обясните защо. Както и да го наречем, в наличието му аз съм напълно убедена.

— Вие казвате, че проникването в духа на един автор е като любовта. В това отношение виждам голяма разлика в начина на пресвещане на вашето и днешното поколение преводачи.

— Ами те го индустриализират. Но има и нещо друго. И самата среда ги подтиква много — „Хайде, хайде, давай. . .“ Това разваля, разраствава. Когато ние бяхме млади преводачи, не ни казваха „Хайде, излезте напред!“, а ни съветваха да стоим настрана, да изчакаме, да узреем.

— Не е ли това патриархална отживелица?

— Не, то е въпрос на морал. Ние стояхме отстрана.

— И това не ви се отрази отрицателно?

— Напротив. Така придобихме ясно отношение към себе си. Не се смятахме за гении. Да се смяташ за гений е смърт!

Струва ми се, че имахме необходимото чувство за мярка. . .

— Вие сте превели едни от най-хубавите детски книги, а това говори за съхранение на детето у вас. Какво ви дадоха автори като Дикенс или Марк Твен?

— Аз бих казала най-вече Дикенс. Даде ми, ако може така да се каже, един душевен уют. Въпреки жестокостите, несправедливостта, които той порицава, неговият хумор е толкова всеобещаващ, че не мога да го окачествя по друг начин освен като някакъв душевен уют. И този уют ме придружава винаги, като превеждам книгите му. И сега, когато превеждам романа му „Николас Никълби“.

— А как беше при Марк Твен?

— Американският хумор е по-различен, качествено по-различен. Не получаваш уютта както при Дикенс, но и при двамата социалният елемент е много силен и това е главноименно им значение като творци. Хуморът на Твен в разказите му е малко по-студен, докато при „Том Сойер“ е топъл, сгрят от любовта към децата.

От Марк Твен съм превеждала „Том Сойер“ и разказите му. Понеже имам специално отношение към хумора, той ме улови, дръпна ме с това си качество. Неговият хумор е подплатен със социални елементи. Същото беше и с Дикенс. Хуморът е широката врата, през която се влиза в тъканта и на двамата големи писатели.

— Какви езикови проблеми поставя Дикенс пред преводача?

— Дикенс е изключително труден за превод. Първо — той не пише едно изречение, второ изречение, трето изречение, а пише с пет-шест подразделения, с точка и запетая, с две точки. И когато човек го превежда, не бива да го разсича, защото това няма да е Дикенс. Трудното при него е, че всичките му изречения са много дълги и имаш чувството, че той ти казва: „Дай да го направя тежко, вместо да ти е леко.“ Обаче, ако човек улови същността, тогава не му е неприятно. Хубаво ти е дори, тъкмо защото трябва да гадаеш. . . Най-трудното при превода на Дикенс е да звучи на български, а не английски с български думи — разликата е голяма. Доста трудно ми е да не се влияя от английската фраза, но най-важното за мен бе читателят да усети, че това е Дикенс, а не някой друг.

— С какво ви спечели английската литература до такава степен, че да ѝ се посветите?

— Знаете ли, че дори сама на себе си не мога да отговоря точно. Навярно, защото още от 14-годишна възраст започнах да чета английски книги — когато човек е най-впечатлителен. Сигурно са ми допаднали и характерите, начина, по който са описани, независимо от това, дали са симпатични или не. После, разнообразните ситуации и най-вече атмосферата. Защото в английската литература много силно се чувства атмосферата — на мястото, на хората, на някое малко градче. Това го има в ценните произведения на всяка литература, разбира се, но тук ми помагаше и езикът — четях книгите в оригинал, което е много голямо предимство, връзката между читател и автор става по-тясна. Това много ми е помогнало. А когато започнах да превеждам, тогава се задълбочих и може би някак неусетно потънах в английската литература. Разбира се, това не ми попречи да превода и няколко великолепни американски книги.

— На какво бихте оприличили труда на преводача? С какво бихте сравнили неговата самота, това, че се е самозатворил, самоотрекъл?

— Не намирам, че преводачът се самоотрича. От какво? Напротив, според мен преводачът е в богата компания — авторът, когото превежда, героите му. Те могат да му бъдат по-приятни и по-занимателни от реални хора и да му дават повече. Лично аз не мисля, че преводачът е самотен. Обратното. Освен това да превеждаш е в известен смисъл да правиш театър. Имаш чувството, че ако преводът ти върви, ти сам дърпаш конците, сам режисираш. Илюзорно чувство, но нали илюзиите понякога са по-реални от действителността. . .

— И все пак доста от хората са станали преводачи, защото са се „провалили“ в някакво друго поприще?

— При мен, слава богу, не е било така. Напротив, аз оше като започнах да превеждам, изпитах чувство на удовлетворение и на осъществяване. Доколко съм успяла в преводите си, това е друг въпрос. Имах много голямото щастие да попадна там, където трябваше да попадна. След 9. IX. работих 22 години в БТА, в „Международна редакция“, 7–8 години бях в литературното списание „ЛИК“ пак в БТА. Просто имах големия шанс и късмет. А и друго. Това, че пиша, има огромно значение за преводачеството ми. Защото писането е упражняване на българския език и помага много при превода. И оше нещо. Преводачът не трябва да превежда какво да е.

— А ако няма избор?

— Случвало ми се е и това, разбира се. Но ако мога да си избира това, което аз искам — тогава шансът да го направя добре е много по-голям.

Има едно много важно условие, което преводачът трябва да спазва. Той не бива да смята, че е достигнал върха. Помисли ли го — вече не е преводач.

— От какво най-често „боледува“ преводачът?

Смее се: — Това е една особена, преводаческа болест. Чете книга на български и в същото време се пита — как би изглеждала на езика, от който той превежда. Както вече споменах, най-опасната болест е преводачът да смята, че е достигнал върха или че познава чуждия език „перфектно“. Такова нещо няма. Непрекъснато трябва да си служи с речници и помагала.

— Тази работа принуждава преводача да ограничава контактите си с хората.

— Че кой не е принуден? Ами професорът, ами писателят или ученият — не са ли принудени! Това според мен е въпрос на нрав. Всичко зависи от това, какъв си ти отвътре. Ако си по-отворен, ако си по-общителен, това, че си преводач, няма да те направи самотник.

На мен работата над книгата ми действувa успокояващо. И ме прави щастлива, защото общувам с такива хора, герои и места. . .

— Дикенс, Твен, Капоти, Текери, Кенет Кларк — прави впечатление голямото разнообразие от автори, които сте превеждали.

— Не мога винаги да си избирам авторите. В края на краищата превеждам това, което ми дадат. И ако книгата ми допадне, толкова по-добре. Ако не ми допадне, появяват се допълнителни затруднения. Ако ми хареса, превеждам с увлечение и удоволствие въпреки трудностите. А такива винаги има.

Спомням си с различни чувства за всеки от превежданите от мен автори.

„Том Сойер“ е мъчна за превод книга, в нея има негърски диалект, който трябва да се предаде върно. Като я четем, казваме — това е детска книга, то е лесно. . . Но всъщност тя е като гладко море, но с много подводни прагове и дупки. От всички книги най-много ме измъчи „Последният мохикан“ на Ф. Купър. Езикът му е изключен, сякаш нарочно е направен труден, много от ситуацияите, които описва, са неестествени. Ако знаете колко се зарадвах, когато прочетох едно есе на М. Твен, в което той съществува Ф. Купър за езика му, а и като писател. Зарадвах се, че мнението ми съпада с това на Твен.

Или да вземем Драйзър — с всичките си добри качества, не можа да ме привлече.

— Превели сте и три книги на Кенет Кларк за изкуството. Какъв човек беше той!

— Имах щастието да се срещна с него два пъти. Когато го видях той беше над седемдесетте, но това не му пречеше да има много силно излъчване. Беше човек с чар и той самият знаеше, че притежава такъв. Спомням си, че като му казах: „Аз не само обух обувките ви и облякох дрехите ви, но и влязох в кожата ви и оттам натаък книгата една ли не започна да се превежда сама“, той като скочи, като се засмя, като взе да ръкопляска: „Ами никой не ми е казвал такова нещо. . .“

„Цивилизацията“ не бе проблем за мен като преводач, защото според мен все пак това е книга за средната публика. Проблем бяха „Голото тяло“ и „Леонардо да Винчи“. Но и тук имах щастието, че ми дадоха за редактори хора като Никола Георгиев и Павла Матеева. Благодарна съм им за огромната помощ, която ми оказаха.

— Животът ви е протекъл въпреки трудностите и болестите интересно. Била сте съпруга на Димитър Димов. Трудно ли ви беше да сте съпруга на известен писател? Как понасяхте славата му? Какъв човек беше той, как се отнасяше към вашата работа?

— Славата е най-лесното, което можех да понеса. Аз можех само да се радвам на успехите му.

— И това не ви потискаше?

— Напротив, бях щастлива заради него, защото той имаше достатъчно потисната душевност. Димов беше много скромен човек, свръхделикатен и това му прави чест. Той така хубаво понесе славата, така хубаво. Напълно си я заслужаваше. Радвах се искрено за него (не че тя рефлектира и върху мен, не).

— А как съчетавахте дейностите си? Той беше учен и писател, а вие отдавна бяхте започнали преводите си.

— Първият ми превод е от 1942 година. Взаимно си споделяхме. Той винаги споделяше с мен какво пише, четеше ми, макар че някой път ми бяха по-интересни научните му трудове. Спомням си, веднъж бях много преуморена (зашото трябваше да му поддържам и солидно домакинство), той ми четеше от „Тютюн“. И докато ми е чел, съм заспала. Много му домъчня, и с право. Но когато ми чете от научния си труд „Теория на отражението в биологията“, не само не заспах, но го накарах да ми чертае и да ми обяснява. Хората говорят прекалено много за Димов като за писател, а не го познават като учен. В някои отношения ученият у него се доближава и се изравнява с писателя.

Димитър Димов беше явление. Като го казвам, не преувеличавам. Зашото в него се бореха светло и тъмно, студено и горещо. Беше много голям особняк. Можеше да бъде много мил и добър или изведнъж да се затвори. Запознахме се с него през 1939 година в една виенска сладкарница — на мястото на „Грозд“ на бул. „Руски“. Първото нещо, което ме попита, е дали съм чела „Градината на мъките“ от Октав Мирбо. Тогава ми говори много подробно за тази книга, докато ме изпрашаше.

Той имаше някакво особено отношение към страданието. То играеше тайнствена роля в живота му и той сякаш го търсеше. Това по странен начин е свързано с таланта му. То е едно необяснимо усещане.

Димов беше голям кавалер и от него съм възприела това отношение към хората. Днес момичетата гледат да изглеждат по-мъжествени, груби. . .

— Много неща се измениха. Виждате ли някаква промяна в стойностите, в моралната оценка на нещата между вашето и днешното поколение?

— Ние по-възрастните сме станали по-големи песимисти. По-рано повече вярвахме в доброто. Вярвахме в човека с главно Ч.

— Кога започна разрушаването на тази вяра?

— От шестгодишната война (1939—1945) — предълга и много страшна, а войните, макар и по-малки, не са престанали. Освен това смятам, че ние се раждаме с наценки на оптимизъм или песимизъм, скрити дълбоко в нас и после животът ни ги развива или потиска.

— А Дикенс поддържаше ли вярата ви в живота? Той оптимист ли е?

— Той е, струва ми се, и оптимист, и песимист. Но иска да оправи злините, като ги описва. Някои социални злини са били премахнати благодарение на романите му, например затворите за длъжници.

— Какво се мъчехте да запазите у себе си през годините?

— Да не се озлобявам и да не завиждам.

— Успявахте ли?

— Мисля, че да, слава богу. В живота ми има много хубави неща. Това, че имам дъщеря, внуци, приятели, любима работа, спомени — ме спасява от озлобление. Иначе злобата щеше да рекушира върху мен. Щастлива съм, макар да не съм оптимистка. А да не забравяме и чувството за хумор, главно към самия теб, защото той е най-големият коректив и най-много носи равновесие.

Струва ми се, че онова, което Нели Доспевска пише за хумора на Марк Твен, се отнася в пълна мяра за самата нея:

„Това е хумор, който ръси обилно частния живот, облива като порой обществения, не щади нито настоящето, нито миналото. Хумор, който развеселява, но и опечалява, предизвиква радостна усмивка, но и тъжна гримаса. С други думи, това е хумор, който обхваща целия живот.“